

KLANICZAY TIBOR:

RÉGI MAGYAR IRODALOM ÉS FOLKLÓR

Az irodalomtörténet és a néprajz haladó művelői egyaránt tudják, hogy szakítani kell a tudományok egymástól való függetlenségéről szóló hazug burzsoá tanítással és meg kell vizsgálni az irodalomtörténet és a néprajz közös problémáit.

Irodalmunk régi századait (a XVIII. sz.-ig) teszem vizsgálat tárgyává a folklór-vonatkozások szempontjából, de természetesen elengedhetetlen lesz az irodalomtörténet és a folklór egyes elvi kérdéseinek a felvetése is.

Poszitivista irodalomtörténetírásunk a múlt században és ennek a századnak az elején a filológia módszereivel közeledett az íratlan költői alkotásokhoz. Az érdeklődés középpontjában a magyar ősköltészet kérdése állt. E filológiai kutatásokból rengeteg tanulmány és könyv, de kevés pozitív eredmény jött létre. Az irodalom és a népköltészet problémáit nem tudták egymással összefüggésben megvilágítani. Romantikus elméletek ugyan bőven születtek, a millenniumot ünneplő magyar uralkodó osztály hamis illúzióinak szaporítására, a népköltészeti alkotásokat azonban végül is nem sikerült beleilleszteni irodalmunk történeti fejlődésébe. Az irodalomtörténeti és folklór-problémákat azonban ennek során egyes tudósok úgy összekeverték, hogy azok a pozitív tárgyi eredmények, melyeket a részletkutatás helyenként mégis elért, helytelen összefüggésekbe kerültek. Elég ha Sebestyén Gyulának a magyar honfoglalás mondáiról írt könyvére gondolunk.

A szóbeli irodalomra vonatkozó pozitívista irodalomtörténeti kutatások eredménytelensége a józanul és kritikusan gondolkodó irodalomtörténészek előtt világossá vált. Király Györgynek »Magyar ősköltészet« c. 1921-ben megjelent munkája ennek a ténynek a beismerése. Miután kritikailag megrostálta minazt, amit filológusaink addig a szentgalleni eset, a Gellért-legenda közismert epizódja, az ősi ritmusra vonatkozó feltevések, a rovásírás, a magyar mitológia rekonstruálása, pogány énekes rend feltételezése kapcsán a magyar ősköltészetre vonatkozólag kifejtettek, megállapítja, hogy az ősköltészetnek a filológia módszereivel történt kutatása eredménytelen maradt. De halljuk magának Király Györgynek a szavait: »Összefoglalva a mondottakat, megállapíthatjuk eddigi adataink alapján, hogy a magyar ősköltészet kutatása nem irodalomtörténeti probléma. Az irodalomtörténet írásban fennmaradt költői alkotások történeti összefüggésének a vizsgálata. Ebből a korból nem maradt semmi írott emlékünknél, rávonatkozó adataink rendkívül csekély

értékűek, visszakövetkezéseink bizonytalanok s amint látni fogjuk, egyetlen biztosan elfogadható költői termelésünknek, a honfoglalás és kalandozások mondáinak csak késői, latinnyelvű, száraz tartalmi kivonatait ismerjük, amint krónikásaink feljegyezték. Az irodalomtörténet-író azonban nemcsak a tartalom érdekli, hanem a költői forma, s főként maga az individuális alkotás, melyről semmit sem tudunk. Az irodalomtörténész helyét tehát ezen a téren a folklór, a néplélektan kutatójának kell átvennie; egyedül az ő módszereivel lehet megoldani a bonyolult kérdést.»

Király helyesen ismerte fel, hogy az addigi kutatások eredménytelenségének az oka elsősorban abban rejlik, hogy az íratlan költészet alkotásait nem a folklór módszereivel próbálták megvilágítani. Ahelyett azonban, hogy rámutatott volna a megoldás lehetőségeire — pedig Király a társadalmi problémák iránt nem volt érzéketlen — elválasztja egymástól az irodalmat és a folklórt, kirekesztve ezáltal az irodalomtörténetből a magyarság legrégebb költői termékeit, valamint dolgozó népünk alkotásait. Az államalapítás előtti költészetünknek a vizsgálata szerinte azért sem az irodalomtörténész feladata, mert noha helyenként ismerjük tartalmukat, a költői forma és az individuális alkotás ismeretlen. Elődeinek tudományos módszereit bírálva tehát Király nem tudott túljutni a polgári tudomány korlátain. Az irodalomtörténetnek mint az írott emlékek vizsgálatának és a folklórnak, mint az íratlan költészet felgalkozó tudománynak egymástól való elszakítása most már általánossá vált, irodalomtörténészeink túlnyomó részénél.

Ennek a felfogásnak legkövetkezetesebb elméleti és gyakorlati képviselője Horváth János, aki »A magyar irodalmi műveltség kezdetei« című munkájában, — mely a középkori magyar irodalom szintézisének készült — az államalapítás előtti irodalma: egyáltalán nem tárgyalja és a folklór-alkotásokat később sem vonja be vizsgálódásai körébe.

Könyvét ezekkel a szavakkal kezdi: »Irodalom nincs írott szövegek nélkül; története a legrégebbiről fennmaradt írott szövegek vallo-másával kezdődik. Pogánykori magyar szövegekről semmi nyom, semmi emlékezet: »pogánykori magyar irodalomról« ennél fogva nem beszélünk.»¹

Irodalmunk multjának kutatói Horváth Jánost követve örültek, hogy megszabadultak a szájhagyományban élő költészet problémáitól, melyek megoldása terén annyiszor kudarcot vallottak. Az íratlan költészet vizsgálatát most már kizárólagosan néprajzi stúdiumnak tekintették, amelyből az irodalomtörténészeket csak az érdekelte, hogy kimutassák egyes folklór-alkotásokról, hogy nem a nép, hanem a művelt uralkodó osztályok lesüllyedt alkotásai. Felvethetné valaki, hogy ez nem volt hiba, hiszen a népköltészet termékeivel a néprajz művelői amúgyis foglalkoztak és így tulajdonképpen csak észszerű munkamegosztás jött létre, amit indokol az, hogy a szóbeli és írott költészet vizsgálatának különbözők a módszerei.

¹) Horváth id. mű 8.

Ez a beállítás hamis. Népdal és műköltői alkotás egyaránt egy-egy kor társadalmának költői-irodalmi termékei. A vizsgálódás módszere sem lehet különböző: mindkettőt a történettudomány módszerével kell megvizsgálni, a népdal és az írott vers különböző osztályoknak egyaránt a művészeti szó terén való megnyilvánulása. A népköltészetben is és az írott irodalomban is egy-egy kor társadalmi viszonyainak a visszatükröződését kell keresnünk, hogy meghatározhassuk a haladás-hoz való viszonyukat, feltárva és megismertetve így haladó hagyományainkat, hogy azok birtokában vehessünk részt a jelen harcaiban és a jövő építésében. A polgári tudománynak természetesen nem ez volt a célja, sőt éppen az ellenkezője: elkendőzni vagy meghamisítani a valóságot, megakadályozni, hogy a haladó hagyományok a jelenben is élő erőkké váljanak. A folklór és az írott irodalom esetében a szóbeliség és írásbeliség fetisizálása folytán lehetővé vált költészetünk kettéhasítása: a burzsoá irodalomtörténet — a népköltészetet, a dolgozó nép irodalmi tevékenységét, irodalomalattinak bélyegezve — bebizonyíthatta, hogy a kultúrát az uralkodó osztályok hozták létre.

Nézzünk erre egy jellemző példát. »Nem az ősi pogány, — írja Horváth János — hanem az új, idegen, keresztyén műveltség hozta létre a magyar irodalmat, helyesebben mondva: származtatta át a keresztyén latin irodalmat a magyarság tulajdonába is.« (Horváth id. mű 8.) A folklórtól megszabadult magyar irodalomtörténetírás így látta irodalmunk keletkezésének kérdését. Vagyis a magyar irodalom megteremtése az osztálytársadalomnak köszönhető, azáltal, hogy idegen papok segítségével átszármaztatta hozzánk a külföld latin literatúráját. Ezzel az állásponttal természetesen nem érthetünk egyet. Nem fogathatjuk el azt a módszert, amely az irodalomtörténetet, legalábbis a magyar irodalom régebbi századjaira vonatkozólag, az uralkodó osztály irodalmának a történetévé silányította. Mivel az irodalomtörténet egy osztály műveltségének a vizsgálata lett, a folklór természetesen a parasztság költészetének kizárólagos vizsgálatává vált, hozzájárulva így a város és falu ellentétének kiéleződéséhez, a parasztromantika és különböző národnyik eszmék terjedéséhez.

Látjuk tehát, hogy ha az irodalomtörténetből kirekesztjük a népköltészet vizsgálatát, hamis képet kapunk irodalmunkról. A polgári tudomány csődöt mondott akkor is, mikor a népköltészetet bevonta vizsgálódásai körébe és akkor is, amikor kirekesztette azt. A marxista tudomány feladata ennek a látszólagos antinómiának a feloldása. A szovjet folklór-tudósok sikeresen vették fel a küzdelmet a folklór és irodalom viszonyának formalista-pozitívista értelmezése ellen. Az élenjáró szovjet tudomány segítségével kell nekünk is felszámolnunk a burzsoá tudomány hibás elvi megfontolásait.

Mindenekelőtt szakítani kell azzal a felfogással, mely a népköltészet és írott irodalom szétválasztását hirdeti. Azt szokták mondani, hogy a népköltészet alkotásai személytelenek, míg az irodalom termékeit egyes ismert személyek írják. Ezzel szemben csupán arról van szó, hogy az irodalmi alkotásokat olyan személyek hozzák létre, akik ismerik az írást és így műveik leírva állandó formában fennmaradhatnak, míg

a népköltészet termékeit azok alkotják, akik nem tudnak írni és ezért nem biztosíthatják az általuk elmondott szöveg sértetlen megőrzését.

De nem jelenthet elválasztó vonalat az sem, hogy a népköltészet termékeinél állandó szöveg helyett a variációk nagy tömegével van dolgunk. Kérdés, hogy az irodalom területén mindig rendelkezésünkre áll-e a szerző hiteles szövege? A felelet erre: nem. A könyvnyomtatás ugyan nagyban elősegíti a szövegek hiteles fennmaradását, de az ókori és középkori kéziratban őrzött alkotások általában nem a szerzők eredeti változatlan szövegezésében maradtak fenn, hanem egymástól olykor erősen eltérő variációk sokaságában. A kéziratok variációk jelentős része másolási hibáknak köszönheti létrejöttét, nagyon sok esetben azonban a másolók tudatos változtatásának, interpolációinak köszönhető egy-egy új variáns keletkezése. Elég ha a XVII. századi magyar kéziratok énekeskönyvekre gondolunk, melyekben egy-egy versnek számos egymástól döntően eltérő változatát ismerjük meg. Itt sem ismerjük a legtöbb esetben a szerzőt, itt sincs meg a szövegek állandósága! Formai szempontból tehát a kéziratok irodalomnál ugyanolyan jelenségeket találunk, mint a toklórnál, a különbség csupán az, hogy a kéziratok szövegeknél — mivel ezek hiteles fennmaradására több lehetőség van, mint a szájhagyományban élő irodalmi alkotások esetében — a variációk szerepe kisebb.

Látható a fentiekből, hogy írott és íratlan költészet közé nem húzható éles határvonal. »A népköltészet alkotásait — írja Nyikoláj Leontyev — azért nem írták le, azért terjedt szájhagyományként szájról-szájra, mert a nép nem tudott írni. Ezért válhatott az írni-olvasni nem tudó, de jó emlékezőtehetséggel és művészi készséggel megáldott ember csak mesemondóvá. A gondolat — s ezen belül a művészi gondolat — közlésének egyetlen módja a beszéd volt. A sok íratlan művet igen nehéz volt fejben tartani. Ezért kényszerült a mesemondó egy kötött költészeti forma kialakítására, a témák korlátozására, állandó háromszoros ismétlésre, folyton visszatérő jelzőkre stb.«³⁾

A népköltészet különleges formai sajátosságai tehát szintén nem jöhetnek számításba mint az irodalom és folklór szétválasztását igazoló érvek, mert ezek a szóbeliség következtében fejlődtek ki, nem pedig a nép valamilyen különlegességei.

Eddig a folklórt a szóbeli költéssel azonosítottuk. Fel kell azonban vetni a kérdést, helyes-e ez? Az irodalom szóbeliségének az oka az írástudatlanság. A középkorban azonban az egyháziakat leszámítva általában a feudális urak sem tudtak írni. Ugyanakkor a magyar parasztság, a magyar dolgozó nép hangját, szociális követeléseit halljuk a kuruckor szegénylegény-énekeiben. Ezek közül a versek közül többet korabeli feljegyzésekből ismerünk⁴⁾ és kimutathatólag olyan személyek írták, akiknek bizonyos iskolázottságuk is volt. Vajon ezeket a kuruc költeményeket, mert szerzőjük leírta őket és mert nem viselik magukon a népköltészet ú. n. formai sajátosságait, kirekeszthetjük-e a nép költői

³⁾ Leontyev: A multba nézők. Novij Mir 1948 IX. Magyarul: Művészeti tájékoztató 1949 febr. 35. l.

alkotásaiból, helyet adva viszont irástudatlan feudális urak énekeinek? Még bonyolultabbá válik azonban a kérdés, ha a népköltészet ú. n. elmúlásának a kérdését vizsgáljuk. A népköltészet iratlan költészet értelemben véve kiveszőben van. Ez nem is csodálatos: már a polgári társadalom lehetővé teszi az írás nagyfokú elterjedését, a szocializmus idején pedig végkép megszűnik az analfabetizmus, ami elkerülhetetlenül a szóbeli költészet pusztulásához vezet. Ennek az lenne a következménye, hogy mire a dolgozó nép a kizsákmányolás alóli felszabadulását, a szocializmust kivívja, megszűnne a népköltészet. A Szovjetunióban ma még virágzik a szóbeli költészet: az októberi forradalom, a szovjet nép nagy vezérei Lenin és Sztálin, a szocialista építés, a nagy honvédó háború számos népi ének, mese keletkezésére adott alkalmat. A Szovjetunió népeinek rohamos kulturális emelkedése következtében az iratlan költészet mégis elmúlóban van. Egyre több népi mesemondó leírja történeteit. Gorkij a szovjet folklór leglelkesebb támogatója és teoretikusa, ki is adott több, — meséit írásban megőrkítő — népi mesemondótól származó gyűjteményt. Ezek ne lennének már a népköltészet alkotásainak tekinthetők?

Nyilvánvaló, hogy a népköltészetnek a szóbeli költéssel való azonosítása nem tartható fenn. Gyökeresen fel kell számolni a folklór formalista értelmezését. A folklór helyes meghatározását Gorkijnak köszönhetjük, akit méltán tekintenek a szovjet folklór-tudomány megeremtőjének. Szerinte a folklór a dolgozó nép irodalmi tevékenysége. A népköltészet fogalmát tehát a tartalmi, eszmei, nem pedig a formai oldalról kell meghatározni. A népköltészet vizsgálatánál nem az analfabetizmus következtében létrejött formai elemek kutatására kell a hangsúlyt helyezni, hanem a dolgozó nép irodalmi alkotásait kell feltárni, tekintet nélkül azok írott, vagy iratlan formájára. Nem kétséges, hogy a magyar folklór-alkotások túlnyomó része még iratlan, de nem ez teszi a lényegét. A költészet iratlan formája történelmileg elmúló, a népköltészet viszont, mint az irodalomnak egyik döntően fontos része megmarad, sőt igazi felvirágzása éppen akkor várható, amikor az iratlan költészet már a múlté lesz. Ezt bizonyítja a szovjet folklór példája. 1931-ben írta Gorkij: »Meg vagyok győződve arról, hogy nuunkástmegyeink, felszabadult dolgozóink a művészet minden területén hamarosan alkotó munkába kezdenek, és hogy a művészi tevékenység valamely kollektív formája kialakulásának a hajnalán vagyunk.«³⁾ Gorkij jóslata be is vált: a szovjet gyárak, bányák, kolhozok népének irodalmi tevékenysége állandóan nő, de ebben az iratlan költészet már alárendelt szerepet játszik.

Elképzelhető a fentiekkel szemben egy olyan álláspont, mely szerint a népköltészet fogalmának tartalmi értelmezése az eddigi formális helyett csupán terminológiai kérdés és ezért fölösleges. Maradjon meg a népköltészet iratlan költészet értelemben. Ebben az esetben azt kellene mondanunk, hogy az osztály nélküli társadalom létrejöttével megszűnik a népköltészet és helyette csak egységes írott irodalom lesz. Ez az állás-

³⁾ Gorkij: Az irodalomról és egyebekről. Idézi Leontyev id. mű 45.

pont helytelen, rá kell mutatnom arra, hogy itt nem terminológiai kérdésről van szó.

Az ősi osztály nélküli társadalom szabad ember hozta létre a költészetet és ez egységes iratlan népköltészet volt. Az osztálytársadalom keletkezésekor feltalált betűírás következtében hasadt az irodalom írott és iratlan részre. Az irodalomnak ez a megosztottsága megmarad mindaddig, míg létre nem jön a kommunista osztály nélküli társadalom, amikor az irodalom egysége újra megvalósul, de most már az írásbeliség magasabb fokán. Most válik elvi kérdéssé, hogy ezt az új egységes írott irodalmat csak irodalomnak nevezzük-e, jelezve ezzel, hogy a népköltészet, mint egy történetileg múló jelenség megszűnt és az írott irodalom most már a dolgozó néphez is eljutott, vagy pedig ezt az új nagy népi irodalmat a népköltészet szerves folytatásának, kiteljesedésének tartjuk-e, mely természetesen magába olvasztja és tovább őrzi az írott irodalom valamennyi értékét, haladó hagyományát is.

Nem kétséges, hogy az előbbi esetben a dolgozó nép kultúrateremtő erejének a lebecsüléséről volna szó, annak hangsúlyozásával, hogy az irodalom fejlődése a kizsákmányoló osztályok érdeme. Gorkij természetesen a másik véleményt képviselte:

»A nép nem csupán olyan erő, amely az anyagi értékeket teremti; a nép a szellemi értékek egyetlen forrása, az első időre, szépségre és az alkotás zsenialitására nézve a filozófusok és a költők között; a nép teremtette meg a nagy költeményeket, az összes földi tragédiát és a legnagyobbat: a világ kultúrájának történetét...

A mítoszban és az eposzban, mint a nyelvben is, határozottan az egész nép kollektív alkotása tükröződik, nem egy ember személyes véleménye...

A kollektív alkotás hatalmát mindennél világosabban bizonyítja az, hogy évszázadok során az egyéni alkotás az Iliászhoz, vagy Kalevalához fogható nem teremtett és hogy az egyéni zseni nem teremtett semmit, aminek gyökere ne a népi alkotás volna, egyetlen olyan világra szóló típust sem, amely ne lett volna meg korábban a népmondákban és legendákban...

Minden ország költői a nép kollektív alkotásának kincsesházából merítették legjobb műveiket, ahol már régóta adva vannak az összes költői megnyilatkozások, az összes magasított alakok és típusok... Az egyéni alkotás legjobb példái remekül csiszolt ékkövek, de ezeket az ékköveket a néptömegek kollektív ereje teremtette meg.⁴⁾

Gorkij idézett nyilatkozata nemcsak arra ad feleletet, hogy miért szükséges a népköltészetet eszmei-tartalmi szempontból értelmezni, hanem feleletet ad az egyéni és kollektív teremtőerő kérdésére is. A polgári tudomány ezt a kérdést pozitívista módon vetette fel egymást kizáróan szembeállítva a folklórban az egyéni vagy közösségi alkotás lehetőségét, ami végül szükségképpen arra vezetett, hogy a népköltészet termékeit egy-egy szerző személyes művének tekintették, aláérté-

⁴⁾ Gorkij: A személyiség lerombolása. Idézi: Krajevskij és Lipájev: Orosz irodalmi, tankönyv a nem orosz középiskolák VIII. o. számára.

kelve így a tömeg teremtő erejét. Gorkij a személyiség történeti szerepéről szóló marxista tanítás alapján oldja meg ezt a kérdést, mikor azt írja, hogy »az egyéni alkotás legjobb példái remekül csiszolt ékkövek, de ezeket az ékköveket a néptömegek kollektív ereje teremtette meg«. Az egyes folklóralkotások nyilvánvalóan mindig egy-egy személy tolmácsolásában és megformálásában jönnek létre, de nem a szerző személyes gondolkodását tükrözik, hanem az egész népet.

Gorkij fenti tételei alapján, magától értetődően, el kell utasítani azt a polgári felfogást is, amely az írott irodalomnak a folklórra gyakorolt egyoldalú hatását tételezi fel. E. V. Gippiusz a moszkvai Néprajzi Intézet tudományos tanácsának ülésén, a szovjet folklóristák munkájának fogyatékoságairól szólva, figyelmeztetett erre és hangsúlyozta, hogy nem egyoldalú hatásról, hanem kölcsönös folyamatról van szó, »hogy minden irodalmi alkotás folklórizációjának feltétele az, hogy folklór forrásai legyenek eszmei, nem pedig formai értelemben.«⁵⁾

Az irodalom és folklór viszonyával kapcsolatos problémák elvi felvetése után, nézzük meg, hogy a folklórra vonatkozó szovjet elméleti eredményeket hogyan hasznosíthatjuk a régi magyar irodalom folklór-problémáival kapcsolatban.

Az ösköltészetet vissza kell iktatnunk a magyar irodalom korszakai közé. Irodalmunk megindulása tehát nem Szent István idegen papjainak, hanem az ősi osztálynélküli társadalom szabad magyarjainak az érdeme. A magyarság őstörténetének fővonalait Molnár Erik munkájából már ismerjük. Molnár maga is utal helyenként arra, hogy egyes mondák a társadalom mely fejlődési fokának emlékét őrzik. Irodalomtörténészeinkre és folklóristáinkra vár azonban a feladat, hogy a civilizáció előtti társadalmunk történetét kiegészítsék ugyanezen kor irodalmi tevékenységének történetével. Ez a munka, természetesen, rendkívül nehéz, különösen a líra területén, ahol azonban archaikus elemeket tartalmazó népdalainknak a vizsgálata és az összehasonlító folklór tanulságai az őstársadalmak fejlődésének ismeretében föltétlenül eredményre vezetnének. Az epika terén valamivel könnyebb a helyzet. Krónikáinkból kielemezhető, hogy mi az, ami szájhagyomány alapján került feljegyzésre. Legújabban Győrffy György könyve (Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest 1948.) mutatta meg az eredetmondára vonatkozólag, hogy össze lehet állítani az államalapítás előtti magyarság mondaanyagának egy lényeges részét. Ezt a munkát folytatni kell, de ezzel párhuzamosan a hiteles mondaanyag részletes tartalmi elemzését is meg kell kezdeni. A család és a társadalmi forma fejlődésének ismeretében meg tudjuk állapítani, hogy egyes mondáink mikor keletkeztek, illetve a társadalom fejlődésével milyen átalakuláson mentek keresztül. Győrffynek a munkája is rámutatott az eredetmonda, valamint az Álmosmonda archaikusabb és újabb változatára, anélkül azonban, hogy rámutatott volna a monda változásának gazdasági-társadalmi okaira. Nyilvánvaló, hogy a két monda legarchaikusabb eleme: a magyar népnek Enech előanyagától, valamint Álmosnak Emesétől, mint nöstényállat-

⁵⁾ Szovjetszkaja Etnografija 1948. 3. sz.

ösöktől való származása, — még az anyajogú család emlékét őrzi. Ezek a mondái elemek tehát legkésőbb a barbárság alsó fokán, a magyarság esetében az ananyinói korszakban keletkeztek. A mondának az átalakulása az apajognak a bevezetése következtében jött létre, amikor is az anyajogú leszármazást hangsúlyozó monda értelmét veszítette. Ezért kellett Enech mellé férfiőst állítani, a sarvasüldözést Enechtől elválasztva, a fiakkal hozni kapcsolatba; Emese esetében pedig a héjjától való megtermékenyítést Emese álmává alakítani, hangsúlyozva, hogy ekkor már terhes volt Ügyektől.

Hasonlóképpen őrzi a Ménrót többnejűségére való utalás a csoport-házasság maradványának, a nőrablás mondája pedig a szigorúan exogám párosházasságnak az emlékét.

Ősköltészeti kutatásainknak tehát meg kell indulnia, hogy irodalmunknak ez a korábban félreértett és romantikusan kezelt, majd később elsikkasztott korszaka újra elfoglalja méltó helyét irodalmunk történetének legelején.

A másik kérdés, amire ki akarok térni, a középkori és XVI. századi történeti epika kérdése. Irodalomtörténezeink nem tudtak mit kezdeni azokkal az adatokkal, amelyek XIV—XV. századi témájú hegedősénekekre vonatkoztak, ezért végül mellőzték őket.

Milyen adatokról van szó? Turóczy megemlíti, hogy a lantosok Kontról énekelnek, Liszti püspök a kenyérmezei csatáról hallott énekeket korcsmai hegedősöktől, Istvánffy Zách Feliciánról szóló énekről tud, Bél Mátyás Toldiról hallott énekelni stb.

Az eddigi meglehetősen terméketlen kutatás részben ezeknek az elveszett hegedős énekeknek a formája, verselése, részben — a későbbi feldolgozások alapján ismert — motívumaik nemzetközi kapcsolatai iránt érdeklődött. Tartalmuk társadalmi elemzésére nem került sor. Ha így megvizsgáljuk a kérdést, akkor azt láthatjuk, hogy ezeknek az elveszett énekeknek egy része olyan hősökre vonatkozik, akik óriási testi erejükkel, vitézségükkel tűnnek ki (pl. Toldi); a becsületük védelmére a királlyal is szembeszállnak (Zách Felicián); a királyi bosszút hősként viselik el (Kont). Mindezek a hősök, noha az uralkodó feudális osztályhoz tartoznak, olyan cselekedeteket hajtanak végre, olyan magatartást tanusítanak, melyekben a dolgozó nép ereje, vágyakozása, reménye testesül meg. Nem véletlenül maradt fenn a Toldi-monda a nép között és nem véletlenül nyúlt Arany éppen a Toldi-témához, mikor a magyar nép forradalomelőtti hangulatának adott kifejezést.

Nem kétséges tehát, hogy ezeket az énekeket népi alkotásoknak kell tekintenünk akkor is, ha urak szolgálatában álló énekmondók költötték. A szovjet tudomány bebizonyította, hogy a középkori énekmondók, az orosz *skomoroch*-ok népi származásúak és azért, hogy főúri, sőt esetleg királyi udvarokban megfordultak, nem szakadtak el a néptől, annál kevésbé, mert a feudalizmus bizonyos korszakaiban a feudális urak környezetében születhettek olyan énekek, melyek az egész nép eszméit tolmácsolták, különösen, ha egy egészen a prehisztó-

rikus időkig visszanyúló népköltészeti hagyományhoz kapcsolódnak.⁶⁾ Nálunk is erről van szó. A XV—XVI. századi hegedősök elődei, a jocularok, Anonymus idejében a honfoglalásról és a kalandozások hőseiről énekeltek. Sajnos, az államalapítást követő századokból nincs adatunk epikus énekek keletkezéséről, de a jocularokról szóló híradásokból nyilvánvaló, hogy az árpádházi királyok alatt történt események közül is számosat megverseltek. Aba Sámuelnek az új állami rend és uralkodóosztály elleni lázadása, Szent László háborúi a kúnok ellen, a tatárjárás, mind tárgyai lehettek ilyen népi epikus énekeknek. Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert külföldi analógiákból ismerjük ezeknek az énekeknek a tematikáját.

Elveszett jocular és hegedős énekeink ugyanis hasonlóak a chansons de gestes-hez, az orosz bilinákhoz és természetesen más népek hasonló alkotásaihoz. Ezek az énekek, melyek élesen különböznek mind a már olvasásra szánt nyugati lovagregényektől, mind az oroszoknál a XVI. században feltűnő históriás énekektől, a társadalmi fejlődés egy bizonyos periódusában jönnek létre: a feudális állam megalakítása és a feudalizmus virágzása idején. Franciaországban a IX—XII. századig, Oroszországban a XI—XVI. századig, nálunk a XI.-től a XV. század elejéig tart ez a periódus. Középkori énekmondóink alkotásaiban tehát az elveszett magyar chanson de gestes-et, az elveszett magyar bilinát kell látnunk. Szerves továbbfejlődése mindez az államalapítást megelőző korok ősi költészetének. Nem korlátozhatjuk ezért középkori irodalmunkat az egyház latinnyelvű vallásos szövegeire.

Ennek az epikának a feudalizmus bomlása vetett véget Magyarországon, Oroszországban és Franciaországban egyaránt. Az egyes énekek természetesen tovább éltek a nép körében, — Oroszországban korunkig fennmaradtak. A feudalizmus bomlásának a korában azonban a népi történeti epikának új fajtájával találkozunk. Tudjuk, hogy hegedősök a kenyérmezei csatáról énekeltek; egy másik Mátyás-korabeli harci eseményről számol be a Szabács viadaláról szóló írásban fennmaradt vers; Mátyásnak Jajca körüli csatájával foglalkozhatott az az ének, melynek csak kétsoros töredékét ismerjük:

»Mikor magyar király zászlóját látá,
Jó lovának száját futni bocsátá.«

Ezek az énekek mind friss eseményeket mondanak el történeti hitelességre törekedve. Ennek az aktuális történeti epikának a képviselője a XVI. században a lantos Tinódi, aki azonban már leírja, sőt ki is nyomtatja históriás énekeit.

Látjuk tehát, hogy Mátyás uralkodása alatt megjelenik a históriás ének írott és íratlan formában egyaránt. Ezeknek témája a török elleni harc, a nemzeti egység hangsúlyozása — ez utóbbi különösen Tinódinál. Látjuk tehát, hogy a históriás énekek határozott politikai tendenciája van. Még jobban megvilágosodik ez, ha egy külföldi analógiát nézünk meg.

⁶⁾ Szokolov: Le folklore russe. Paris 1945. 175.

A politikai fejlődés hasonlósága miatt Oroszországot kell választanunk. Sztálin a X. pártkongresszuson kifejtette, hogy az újkori nemzet-államok kifejlődése keleten a nyugati államokétól eltérő módon következett be. Míg ugyanis Nyugateurópában a kapitalizálódó polgárság teremtette meg az egységes nemzeti államokat, addig Európa keleti részén külső körülmények kényszerítő hatása alatt (nálunk ilyen volt a török előnyomulása) a centralizált állam megteremtésének a szükségessége már a kapitalizmus kifejlődése előtt bekövetkezett. Sztálin erre a fejlődésre mint legjellemzőbb példákat Oroszországot, Ausztriát és Magyarországot említi. (L. *A marxizmus és a nemzeti-gyarmati kérdés*. Oroszul 1937.) Indokolt ezért, hogy a XVI. századi fejlődésre vonatkozólag az oroszországi analóg helyzetet különösen figyelembe vegyük.

Oroszországban a centralizált állam kérdése IV. Iván uralkodása alatt vált aktuálissá, akinek sikerült feladatát több sikerrel megvalósítania, mint száz évvel előbb a mi Mátyásunknak.

Az orosz históriás ének IV. Iván uralkodása alatt, a XVI. század második felében tűnt fel. Az énekeknek a tárgya: a tatárok, majd a törökök elleni nemzeti felszabadító és honvédő háborúk, valamint a nemzeti egység és az uralkodó centralizációs törekvéseinek a népszerűsítése.

Politikailag irányított epikáról van tehát szó. Mivel azonban mind a nemzeti háborúk, mind a bojárok letörésével együttjáró centralizáció egyezett a nép érkeivel, a históriás énekek nagymértékű folklorizációja szükségszerű és természetes jelenség.⁷⁾

A magyar históriás énekben is ilyen politikai költészetet kell látnunk. A históriás ének nálunk is a török elleni intenzív honvédő harc és az ennek következtében szükséges nemzeti centralizációra irányuló kísérlet idején tűnik fel a XV. század második felében.

Az említett korok epikájában tehát határozottan el kell választanunk egymástól a chanson de gestes-szerű epikát a históriás énekektől és a további kutatásnak elsősorban ezek társadalmi-politikai tartalmi vizsgálatára kell irányulnia, aminek során tisztázni lehet ezek folklor-, vagy részbeni folklor-jellegét.

Az ösköltészet, valamint a középkori és XVI. századi történeti epika kérdését csak mint példákat hoztam fel, annak bizonyítására, hogy ha az írott és íratlan irodalmat nem választjuk szét és ha a népköltészet formális értelmezésével szakítunk, akkor a marxizmus-leninizmus alapján és a szovjet tudomány eredményeinek nagymértékű felhasználásával a siker reményében foghatunk hozzá a magyar irodalomtörténet és folklor eddig megoldhatatlannak látszó problémáinak tisztázásához.

A példák számát még szaporíthatnám. Revízió alá kell venni a virágénekek, a népballadák kérdését, a széphistóriák és a folklor összefüggéseit és így tovább. Irodalomtörténészeinknek és folkloristáinknak egymással szorosan együttműködve kell hozzáfogniok ezeknek a kérdéseknek a megoldásához. Ha ez megtörténik, akkor irodalomtörténetünk-

⁷⁾ Szokolov id. mű 186—7.

ben a valóságnak megfelelő hangsúllyal fog szerepelni a dolgozó nép irodalmi alkotó tevékenysége.

Befejezésül a folklór-kérdésektől idegenkedő irodalomtörténészekhez szólva, hadd idézzem Lenin szavait, melyeket egy munkatársa, Boncs-Brujévic jegyzett fel. Miután Lenin néhány orosz népköltési gyűjteményt áttanulmányozott, ezt mondta: »Látom, hogy nyilván nincs elég dolgozó kéz és igény arra, hogy mindezt közöljék, hogy mind ezt társadalmi-politikai szempontból átvizsgálják; pedig ennek az anyagnak az alapján gyönyörű tanulmányt lehetne írni a nép vágyairól és reményeiről... erre fel kellene hívni irodalomtörténészeink figyelmét.«⁸⁾

⁸⁾ *Boncs-Brujévic* : Lenin a költészetéről. Idézi Krajevskij és Lipájev id. mű 6. l.